

PIYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ ÜLKELERİNDE YOKSULLUK VE GELİR EŞİTSİZLİĞİ

Doç.Dr.Güngör TURAN
Yaşar Üniversitesi İ.İ.B.F.

ÖZET

SOVYET SONRASI PIYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ REFORMLARININ YOKSULLUK VE GELİR EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan büyük ekonomik depresyon sonucunda, doğu-orta Avrupa ile BDT ülkeleri ile özellikle Orta Asya'da yoksulluk oldukça şiddetli boyutlara ulaşarak bu bölgelerde yaşayan toplulukları tamamen etkisi altına almıştır. Yoksulluk artışına paralel olarak gelir eşitsizliğinde de önemli bir yükselme gerçekleşmiştir. Güneydoğu Avrupa ile eski Sovyetler Birliği ülkelerinde gelir eşitsizliği artışı orta-doğu Avrupa ülkelerine göre oldukça yüksek gerçekleşmiştir. Sovyet sonrası geçiş sürecinde özellikle BDT ülkelerinde yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin artışında; özellikle Sovyet sistemini dağılma noktasına getiren geçiş öncesi dönem olumsuz etkilerini içeren büyük değişimin başlangıç koşulları, yapısal değişimin boyutu ve ekonomik çöküşün yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerinde geçici ancak uzun süreli etkileri söz konusu olmuştur.

Anahtar kelimeler: geçiş, doğu Avrupa, BDT ülkeleri, yoksulluk, gelir eşitsizliği, piyasa ekonomisi.

ABSTRACT:

THE EFFECTS OF POST-SOVIET REFORMS FROM TRANSITION TO MARKET ON POVERTY AND INEQUALITY

At the end of great economic depression under the transition period from central planning to market the level of poverty has risen in east-central Europe, CIS and especially Central Asian countries and the common poverty has affected all people in these areas severely. In parallel

with increasing poverty the income inequality has increased importantly also. Income inequality has increased importantly in south-east Europe and CIS than central-east Europe. Causes of increasing poverty and income inequality are pre-Soviet period negative beginning conditions especially in CIS, the level of structural transformation and temporarily but long term effects of economical depression on poverty and income inequality in transition period.

Key words: transition, eastern Europa, CIS countries, poverty, income inequality, market economy.

1.GİRİŞ

Sovyet bloğunun dağılmasıyla birlikte 1990'lı yılların başından itibaren orta-doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkelerini etkisi altına alan dramatik bir politik ve ekonomik değişim sürecine girildi. Bu değişim ekonomi literatüründe “geçiş ekonomileri”¹ olarak adlandırılmış-tır. Diğer bir ifadeyle, üretim araçlarının mülkiyetinin devletin tekelinde olduğu ve üretim kararlarının “nomenklatura”² tarafından alındığı merkezi planlamaya dayalı ekonomik sistemden, fiyatların piyasa güçleri tarafından benimsendiği serbest piyasa ekonomisine geçişi içeren bir dizi ekonomik ve sosyal reform çalışmaları başlatıldı.

Bu çalışmada, “merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş süreci” adı verilen yapısal ekonomik değişimin yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerine etkileri, nedenleri ile bu etkileri azaltmaya yönelik makro ekonomik politikalar değerlendirilmiştir. Ülkelerin ekonomik büyüme seviyeleri birbirinden farklı olduğundan yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin temel belirleyicileri; büyük miktarlardaki çıktı düşüşleri sonucunda istihdam ve gelirler düzeyindeki düşüşler ile devletin temel kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi ve sosyal koruma sisteminin etkinleştirilmesindeki istekliliği ve bunu gerçekleştirebilme gücündeki farklılık olmuştur. Özel sektörün gelişmesine uygun bir yatırım ortamının oluşturulması ile kamu gelirlerinin çöküşü sonucu ortaya çıkan bütçe sorunlarının çözülmesi iki temel ekonomi politik çabayı öne çıkarmıştır: ekonomik büyüme yoluyla gelir düzeylerinin yükseltilmesi ve artan refahın özellikle bugüne kadar geçiş döneminin maliyetinden önemli ölçüde etkilenen yoksul grupların yaşam seviyesinin yükseltilmesine yönlendirilmesi.

---

¹ “Transition economies”

² Sovyet elitleri, parti hiyerarşisi, yöneticiler ve bürokratlar.

2.YOKSULLUK NEDİR? NASIL ÖLÇÜLÜR?

Öncelikle belirtmek gerekir ki, yoksulluk düzeyini gösteren veriler, yoksulluğu ölçme konsepti ve yöntemine bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Yoksulluk, genellikle “yoksulluk” tanımına bağlı olarak ölçülmektedir. Yoksulluk, “ulusal ortalamanın önemli ölçüde altında gelir ya da harcama düzeyine sahip hanehalkı sayısı”olarak tanımlanır ve bu “görelî yoksulluk” olarak kabul edilir. Yoksulluk bu şekilde görelî olarak ölçüldüğünde; gelir eşitsizliğinde bir artış görelî yoksul insan sayısında artışa, azalış ise düşüşe yol açar. Görelî yoksulluğa alternatif bir ölçüm yöntemi, insanların hayatlarını sürdürdürebilmeleri için zarurî olan ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayacak malları içeren “asgari geçim sepeti” maliyetinin hesaplanmasıdır.

Uluslararası ölçümlerde, “mutlak yoksulluk” konsepti kullanılır ve bu günlük yaklaşık bir ya da iki dolarlık bir gelir düzeyini ifade eder. Yoksulluk ile ilgili en güvenilir uluslararası verileri yayımlayan Dünya Bankası geçiş ekonomileri için yoksulluk ölçümünü iki konseptte dayalı olarak iki farklı düzeyde ölçmektedir. Mutlak yoksulluk eşiği, satın alma gücü paritesine göre gelir düzeyi günlük 2.15 dolar olan “aşırı yoksul” ya da “muhtaç” insan sayısını gösterir. Mutlak ya da aşırı yoksulluğun bölgede yaklaşık iki dolar olarak kabul edilmesinin nedeni, geçiş ekonomilerinin büyük kısmının ısı, kışlık elbise ve yiyecek gibi ilave zarurî ihtiyaçların daha çok tüketildiği soğuk iklime sahip ülkeler olması olarak ifade edilmiştir³. Satın alma gücü paritesine göre gelir düzeyi günlük 4.30 dolar olan insan sayısı ise orta düzeyin üzerinde ulusal gelire sahip ülkeler için kullanılan uluslararası yoksulluk ölçümü konseptidir. Bu çalışmada, geçiş ekonomilerinde geçiş öncesi ve sonrası yoksulluk ölçümü ilgili literatürde yer alan bireysel çalışmaların sonuçları da değerlendirmekle birlikte; daha gerçekçi ve uluslararası düzeyde mukayese edilebilir olması nedeniyle Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ile Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankasına ait verilerin kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Sovyet Dönemi Asgari Sosyal Tüketim Sepeti Konsepti

Sosyalist dönemin politik ve sosyal eşitliğine inanan topluluklarında yoksulluk sınırlı bir fenomen olarak algılanmıştır. Yoksul

---

³ Ibid, s.33-34.

aileler bulunmasına rağmen, yoksulluk kavramı Sovyet sisteminde resmen yer almamıştır. Yoksulluğu belirlemek için bir “asgari geçim” kavramı kullanılmamıştır. Bunun yerine bir komün toplum için sosyal olarak kabul edilebilir asgari koşulları yansıtan “asgari sosyal tüketim sepeti” konsepti kullanılmıştır. 1989 yılında *Gaskomstat*⁴ tarafından ulusal asgari sosyal tüketim sepeti aylık 81 ruble⁵ olarak hesaplanmıştır⁶

Geçiş öncesi, özellikle eski Sovyet ülkelerinde sosyalist bloku dahil orta-doğu Avrupa ülkelerine göre, yoksulluk düzeyleri 1980’li yılların başlarından itibaren yükselmeye başlamıştır⁷. Geçiş dönemi öncesi bozulan ekonomik yapı ve ideolojik dürtülerle uygulanan tam istihdam politikaları aşırı gizli işsizliği beslemiş; ekonomik sıkıntılar, dış borçların geriye ödenememesi ve hatalı yönetimlerin sonucu 1980’li yılların başından itibaren girilen bir kriz döneminin kaçınılmaz sonucu olarak yoksulluk bölge ülkelerinde gittikçe artmaya başlamıştır⁸.

Sovyet dönemi yoksulluk düzeyini inceleyen çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Atkinson-Micklewright tarafından gerçekleştirilen çalışmada⁹; bütün Sovyetler boyunca 1989 yılında, 31 milyon insanın ya da nüfusun yüzde 11’inin yoksul olduğu tahmin edilmiştir. Araştırma, ulusal “yoksulluk sınırı”nın aylık kişi başına 75 ruble¹⁰ standart olarak alınması suretiyle ve Aile Bütçesi Anketi verilerine dayandırılarak gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmaya göre, 1989 yılında, kişi başına aylık 75 rubleden az gelir düzeyine sahip yoksul nüfus yüzdeleri Estonya’da 1.9, Litvanya’da 2.3, Letonya’da 2.4, Belarus’ta 3.3, Rusya’da 5.0, Ukrayna’da 6.0,

⁴ Sovyet Devlet İstatistik Enstitüsü.

⁵ 1 ruble 1 dolara eşittir.

⁶ Falkingham Jane, “Poverty in Central Asia”, Central Asia 2010: Prospects for Human Development içinde, Regional Bureau for Europe and the CIS, UNDP, 1999, s.66-79.

⁷ Simai Mihaly, Poverty and Inequality in Eastern Europe and the CIS Transition Economies, DESA Working Paper No.17, February 2006, s.11.

⁸ Sovyet ekonomisine ilişkin büyüme oranları yetmişli yılların başlarından itibaren giderek düşmeye başlamış ve yetmişli yılların ortalarından itibaren sanayileşmiş piyasa ekonomisine sahip ülkelerin gerisinde kalmıştır. 1975 yılına gelindiğinde, Sovyetler Batının 6-10 yıl gerisinde kalmıştı. SSCB’nin bu dönemde GSMH’sı ABD’nin GSMH’sının yalnızca %58’i kadardı. Kişi başına ulusal gelir ABD’ye göre %48 oranında daha azdı. Kişi başına gayri safi ulusal gelir karşılaştırmaları Sovyetler Birliğinin orta gelir düzeyinin üzerindeki Yunanistan, Portekiz, Brezilya ve Malezya gibi ülkelerle aynı kategoride yer aldığını göstermiştir. 1990 yılında, kişi başına Sovyet ulusal geliri 5,060 dolar olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına ulusal gelir aynı dönemde ABD’de 21,000 dolar olarak hesaplanmıştır. Galeotti Mark, Gorbachev and His Revolution, New York, 1997,s.15; World Development Report 1987, Oxford University Press, 1987,s.202-203; Peck J.Merton, “Introduction: What Is To Be Done?”, Proposals for the Soviet Transition to the Market, Ed.: Peck J.Merton, Richardson J. Thomas, Yale University Press, New Haven and London, 1991, s.2.

⁹ Atkinson, Anthony B., John Micklewright, Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1992.

¹⁰ 1 ruble 1 dolara eşittir.

Moldova'da 11.8, Gürcistan'da 13.0, Ermenistan'da 14.3, Azerbaycan'da 33.6 olarak hesaplanmıştır.

Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Yoksulluk

Geçiş sürecinde yoksulluk düzeyini belirleyen iki önemli çalışma Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilmiştir¹¹. Bu çalışmalar 1995-2003 döneminde seçilmiş anket yıllarına göre geçiş ülkelerindeki refah düzeyi ve yoksullaşma oranları uluslararası standartlara göre belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmalarda satın alma gücü paritesine göre günlük kişi başına 2.15 dolar ve daha yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerdeki yoksulluk eğilimini ölçmede kullanılan yoksulluk eşiği olan 4.30 dolar şeklinde iki farklı uluslararası yoksulluk eşiği kullanılmıştır.

Bu çalışmalara göre; Sovyetler Birliğinin ve sosyalist blokun dağılmasından sonra bütün ülkelerde yoksulluk artmıştır. Orta düzeyin üzerinde gelire sahip ülkelerde kişi başına günlük 4.30 dolar yoksulluk eşiğine göre; bugünkü BDT ülkelerini oluşturan eski Sovyetler Birliği'ne sosyalist orta-doğu Avrupa ülkeleri de dahil edildiğinde¹², yoksulluk 1988 yılında toplam bölge nüfusunun %4'ü iken; 1994 yılında %32'ye yükselmiştir. 1988 yılında 13.6 milyon olan yoksul nüfus 1994 yılında 119.2 milyona yükselmiştir¹³.

1995-96 yıllarından itibaren özellikle orta-doğu Avrupa'da çıktı düzeylerinin yükselmesi istihdam ve gelir artışı olarak etkisini yavaş yavaş göstermeye başlayarak yoksulluk düzeylerine yansımıştır. 1990'lı yılların sonunda, orta Avrupa ülkelerinde yoksulluk önemli ölçüde, doğu Avrupa ülkelerinde ise görece olarak gerilemiştir. Güney Avrupa ve BDT ülkelerinde ise çıktı düzeylerinin düşük kalması nedeniyle bunun istihdam ve gelirlere yansımaları benzer şekilde gerçekleşmediğinden,

¹¹ World Bank, Making Transition Work for Everyone, Washington, D.C., 2000, s.35; World Bank; Growth, Poverty and Inequality: Eastern Europe and the Former Soviet Union, 2005, s.5.

¹² Eski Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetler dışında olup ancak sosyalist sistemle yönetilen orta ve doğu Avrupa ekonomilerinde yoksulluk SSCB'ye göre çok daha düşüktür. Bu bölgede yoksulluğu değerlendirirken SSCB'ye ilişkin sonuçlardan ayrı bir yorumlama yapmak gerekir. Çünkü merkezi sistemle yönetilen sosyalist bloka dahil Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya gibi ülkeler politik ve ekonomik olarak SSCB ile birlikte hareket etmelerine rağmen 1991 öncesinde bağımsız ülkelerdir. SSCB'nin ekonomik yardımında bulunduğu bu ülkelerde yoksulluk çok düşüktü. Çeşitli incelemelerde geçiş sonrası değerlendirmeleri yapılırken bu ülkeler eski SSCB ile birlikte yorumlanmaktadır. Bunun nedeni bu ülkelerin de geçiş ekonomileri olmasıdır. Ancak, geçiş sonrası özellikle eski SSCB cumhuriyetlerine ilişkin yoksulluk değerlendirmesi yapılırken orta-doğu Avrupa ülkeleri ayrı olarak değerlendirilmelidir. Eski SSCB cumhuriyetleri ile birlikte değerlendirildikleri takdirde yoksulluk hem geçiş öncesi hem de geçiş sonrasında görece olarak daha düşük çıkacaktır.

¹³ UNDP, Poverty in Transition, 1999 s.21.

yoksulluk şiddetini arttırarak özellikle güney Avrupa, Kafkas ve Orta Asya ülkelerinde etkili olmaya devam etmiştir. 1990'ların sonunda, BDT ülkelerinde yoksul sayısı 150 milyon olarak tahmin edilmiştir. Bunun yaklaşık 47.5 milyonunun ise mutlak yoksul; diğer bir ifadeyle, muhtaç ya da aşırı yoksul olduğu belirlenmiştir¹⁴.

Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilen ve geçiş sonrası yoksulluk düzeylerini belirleyen en sağlıklı ve son çalışma özelliği taşıyan ikinci araştırmada, yoksulluk düzeyleri bakımından bölge ülkeleri dört farklı gruba ayrılmıştır. AB'ye yeni üye sekiz ülke AB-8 grubunda¹⁵ yoksulluk; nüfusun yüzde 5'inden daha az düzeyde ve belirli spesifik alt gruplar üzerinde yoğunlaşmıştır. Güneydoğu Avrupa ülkeleri grubu¹⁶, genel olarak nüfusun yüzde 5-20'si arasında gerçekleşen daha ılımlı bir yoksulluk düzeyine sahiptir. Diğer bir grup olan BDT ülkeleri orta gelir düzeyi grubunda¹⁷ ise yoksulluk benzer bir düzeyde gerçekleşmiştir. Ancak dördüncü grup olan BDT düşük gelir düzeyi grubu¹⁸ ülkelerinde aşırı yoksulluk düzeyi gerçekleşmiştir. Bu ülkelerde nüfusun yüzde 40'ından fazlasının aşırı yoksul olduğu belirlenmiştir¹⁹.

Orta-doğu Avrupa ülkelerinin 1990'lı yılların ortalarından itibaren girdikleri büyüme trendine Güneydoğu Avrupa ve orta gelir düzeyi grubu BDT ülkeleri 1990'lı yılların sonundan itibaren girmeye başlamışlardır. Dünya Bankası verileri 1998-2003 döneminde, çıktı artışlarının istihdam ve gelirler düzeyine yansımaları sonucu geçiş bölgesinde 40 milyon daha fazla insanın yoksulluktan kurtulduğunu göstermektedir. Yaklaşık olarak nüfusun yüzde 20'sinin yoksul olduğu (her beş kişiden biri) bölgede bugün nüfusun yüzde 12'si (sekiz kişiden biri) yoksuldur. Yoksulluktaki bu düşüşün önemli bir kısmı geçiş bölgesindeki orta gelir düzeyi grubunda²⁰ gerçekleşmiştir. AB-8 grubu içinde yer alan Polonya ve Litvanya ile BDT'nin düşük gelir grubuna dahil Gürcistan dışında hemen her yerde bu dönemde yoksulluk gerilemiştir.

Grafik : Geçiş döneminde yoksulluk:1998-2003

yoksulluk oranı

¹⁴ UNICE, Poverty in Eastern Europe and the CIS: Economic Survey of Europe 2004, s.169.

¹⁵ Avrupa Birliğine yeni üye devletler Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya Mayıs 2004'te üyeliğe kabul edilmiştir.

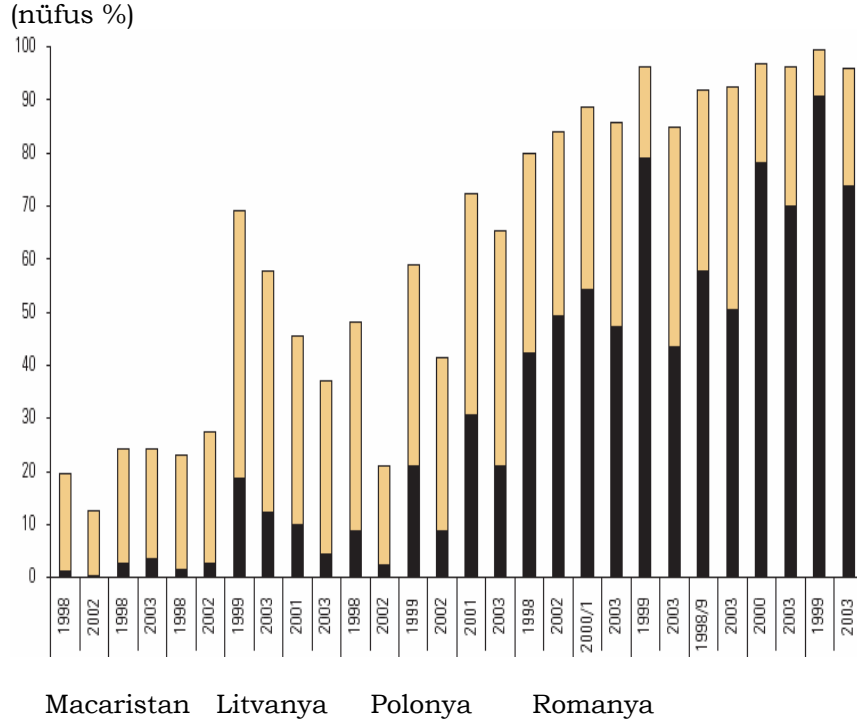
¹⁶ Güneydoğu Avrupa ülkeleri Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Sırbistan-Karadağ, Makedonya, Romanya ve Kosova grubudur.

¹⁷ BDT'nin orta gelir düzeyine sahip ülkeler grubunda Belarus, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna bulunmaktadır.

¹⁸ BDT'nin düşük gelir düzeyi ülkeler grubunda Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan yer almaktadır.

¹⁹ World Bank, 2005, s.2.

²⁰ Rusya, Ukrayna ve Kazakistan grubu.

Bulgaristan Belarus Rusya Kazakistan Gürcistan Özbekistan
Moldova Ermenistan Kırgızistan Tacikistan

Not: koyu alan günlük 2.15 dolarlık gelir düzeyini gösterirken, açık alan ise günlük 2.15 doların üzerinde ancak 4.30 doların altında gelir düzeyini göstermektedir.

1999'dan itibaren, geçiş bölgesinde çıktı artışları dünya ortalamasından daha yüksek gerçekleşmiştir. Özellikle BDT grubu oldukça hızlı çıktı artışları gerçekleştirmiştir. BDT grubu içinde özellikle Rusya çıktı artışlarını geçmiş dönem kayıplarını telafi edecek şekilde yükseltmiştir. Rusya'da finansal krizlerin eşlik ettiği devalüasyon döviz kurunu yeniden düzenleyerek rekabet avantajı getirmek suretiyle ihracatı ve büyümeyi tetikleyici faktör olmuştur. Dünya petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki yükselmelerle birlikte patlama noktasına gelen Rusya ekonomisi, diğer bölge ülkeleri için lokomotif olmuştur. Diğer taraftan, AB-8 grubunun AB'ye geçiş süreci ve üyeliği, aynı zamanda AB'ye aday Güneydoğu Avrupa grubu için barış ve istikrarın yeniden kazanılmasına

hizmet ederken hem reformlar hem de büyüme yolunda güçlü bir özendirici saik olmuştur.

Geçiş sürecinin başından itibaren önemli boyutlara yükselen yoksulluk bugüne kadar geçen süre içinde belirgin bir gerileme kaydetse de özellikle düşük gelir grubu BDT ülkelerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmaya devam etmektedir. Geçiş bölgesinde yoksulların çoğunluğunu çalışan yetişkinler ve çocuklar oluşturmuştur. Çalışan yetişkin yoksul ve çocuk yoksulların toplam yoksullar içerisindeki oranı yüzde 65-70 civarındadır. Yoksul çocukların pek çoğu çalışan ailelerin çocuklarıdır. Çalışan ailelerin baskın olduğu bu yoksulluk yapısı, çalışan ailelerin payında azalma olmasına karşın, geçmişte olduğundan farklı değildir. İşgücü dışındaki en büyük yoksul gruplar ise işsizler ve yaşlılardır²¹.

Yoksulların yerleşim yapısı incelendiğinde, kent ve kırsal kesimde yaşayanların oranı yarıyarıyadır. Kırsal kesimin geçiş bölgesi nüfusu içindeki payın görece düşüklüğü ile yoksulluk riskinin kırsal kesimde yüksekliği bu yarı yarıya dağılımın nedeni olmuştur. Bölgedeki toplam yoksulların yüzde 70'i düşük gelir düzeyi BDT grubu, yüzde 62'si Güneydoğu Avrupa grubu ve yüzde 51'i AB-8 grubu kırsalında yaşamaktadır. Toplam yoksulların içinde kentlilerin baskın olduğu tek alt bölge ise orta gelir düzeyi BTD grubundadır. Bu ülkelerde yoksulların yalnızca yüzde 41'i kırsalda yaşamaktadır²².

3. GELİR EŞİTSİZLİĞİ

Yoksulluk ile gelir eşitsizliği arasında yakın bir ilişkin, söz konusudur. Özellikle yoksulluk ortalama gelir düzeyine göre ölçüldüğünde bu ilişki önem kazanmaktadır. Yoksulluk oranı düşük olsa dahi önemli gelir eşitsizlikleri politik istikrarsızlığın nedeni olabilir ve gelir eşitsizliği insani sermaye birikimi ve yatırımlarını olumsuz etkilemek suretiyle ekonomik büyümede bir depresyona yol açabilir. Aynı zamanda, yoksul ancak gelir eşitsizliğinin nispeten yüksek olmadığı ülkelerde, örneğin 1960'lı ve 1970'li yıllarda doğu Asya ülkelerinde, istikrarlı politik rejimler kurularak fiziksel ve insani sermayeye yapılan büyük yatırımlarla hızlı bir büyüme süreci yakalanmıştır. Sonuçta bu ülkelerin büyüme oranları yoksulluğu önemli ölçüde azaltmıştır.

Sovyet Dönemi Gelir Eşitsizliği

---

²¹ World Bank, 2005, s.11.

²² Ibid, s.12

Sovyet döneminde gelir dağılımının bir çok piyasa ekonomisinden daha eşit olduğu düşüncesi hakimdir. Bu hem sosyal harcamaların yüksekliğine²³ hem de daha düşük ücret farklılıklarına bağlanmıştır²⁴. Kolhozlar da dahil işgücünün %96'dan fazlası devlet sektöründe istihdam ediliyordu. Dolayısıyla, hemen bütün gelir, ya transferler ya da ücretler yoluyla devlet eliyle dağıtılmıştır²⁵.

Sovyet dönemi gelir eşitsizliğinin genel nitelikleri aşağıda sıralanmıştır²⁶:

Vergileme gelir dağılımı üzerine hemen hiç etkide bulunmamıştır. Kişisel gelir vergisi çok düşük, maaşlar üzerinden alınan vergiler ise nispeten yüksek ve genelde tamamen işveren tarafından ödenmiştir.

Gelir dağılımı piyasa ekonomilerine göre daha eşittir. Genel bir eşitsizlik ölçüsü olarak kullanılan Gini katsayısı,²⁷ Sovyetler ile orta ve doğu Avrupa ülkelerinde 0.23 ile 0.26 arasında sıralanmıştır. Gini katsayıları piyasa ekonomisine sahip gelişmiş kuzey ülkelerinin biraz üzerinde; ancak 0.33 olan OECD ülkeleri ortalamasının altındadır²⁸.

Kişi başına sosyal transferler eşit dağıtılmıştır. Oysa, pek çok piyasa ekonomisinde bu eşitlik sağlanamamıştır.

Ücretler piyasa ekonomilerine göre daha eşit dağıtılmıştır.

Geçiş ekonomileri reform sürecine gelir eşitsizliği konusunda birbirinden çok farklı başlangıç koşulları ile girmişlerdir. Mevcut verilerin kullanılmasında büyük bir ihtiyat gösterilmesine rağmen, merkezi ekonomilerde gelir eşitsizliği konusundaki ideolojik önem eski rejim gerçeğini her zaman tam olarak yansıtmamıştır. Atkinson-Micklewright çalışması, Sovyet döneminde gelir eşitsizliğine ilişkin bir fikir vermektedir.

²³ Toplam gayri safi gelirin %14'ünü sosyal transferler oluşturuyordu.

²⁴ Sovyetler Birliğinde eğitimin karlılık oranlarının piyasa ekonomilerine göre daha düşük olduğu ve beyaz yakalı işçiler ile mavi yakalı işçiler arasındaki gelir farklılığının batıya göre daha düşük olduğu tartışılmıştır.

²⁵ Yoon S., Shimizu M., Gedik G., Falkingham J., Pomfret R., "Initial Conditions at the Start of Transition", Central Asia 2010: Prospects for Human Development içinde, Regional Bureau for Europe and the CIS, UNDP, 1999, s.14-21.

²⁶ UNDP, s.10-11; Milanoviç Branko, Income, Inequality, and Poverty during Transition from Planned to Market Economy, World Bank, Washington D.C. 1998, s.14-19.

²⁷ Gini katsayısı 0 ile 1 arasında hesaplanır ve sayı ne kadar büyürse toplumda gelir eşitsizliğinin o kadar arttığını gösterir.

²⁸ Sovyet dönemi eşitsizlik düzeylerini belirlemek oldukça güçtür. Çünkü bu ülkeler esas olarak nüfusun farklı kesimlerindeki yaşam koşullarında basit sayısal ölçümlerle elde edilemeyecek keskin niteliksel farklılıkların bulunduğu parasal olmayan ekonomilerdir.

Aile Bütçesi Anketine dayandırıldığına ve sınırlı sayıda sanayi işçileri ve kolhoz işçileri ile onların ailelerini kapsadığına dikkat edilmesi gerekir.

Araştırma sonuçlarına göre; 15 Sovyet cumhuriyetinde, 1989 yılında, Gini katsayısı şöyledir: Ukrayna 0.23, Belarus 0.23, Moldova 0.25, Ermenistan 0.25, Letonya 0.27, Rusya 0.27, Litvanya 0.27, Kırgızistan 0.28, Kazakistan 0.28, Gürcistan 0.29, Estonya 0.29, Özbekistan 0.30, Türkmenistan 0.30, Tacikistan 0.30, Azerbaycan 0.32. Bütün Sovyetler boyunca Gini katsayısı 0.28 olarak tahmin edilmiştir. Bu sonuçlara göre, gelir eşitsizliğinin en düşük olduğu ülkeler Ukrayna, Belarus, Moldova, Ermenistan'dır. Gelir eşitsizliğinin en yüksek olduğu ülkeler ise Sovyet Orta Asya'sının yoksul cumhuriyetleri Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kafkas ülkesi olan Azerbaycan olmuştur.

Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Gelir Eşitsizliği

Geçiş ekonomilerinde gelir seviyelerindeki düşümlere paralel olarak gelir eşitsizliğinde önemli bir artış söz konusudur. Ekonomik reform süreci başlamadan önce sosyalist ekonomilerde gelir dağılımı hem gelişen ülkeler hem de gelişmiş piyasa ekonomilerine göre daha eşitti. Ne var ki geçiş döneminde, gelir farklılıkları önemli ölçüde artmış ve pek çok ülkede Gini katsayısı ile ölçülen gelir eşitsizliği gelir dağılımının en bozuk olduğu gelişmekte olan ülkeler düzeyine yükselmiştir. Örneğin, 1996 yılının sonunda, Rusya Federasyonunda gelir eşitsizliği Meksika, Kolombiya, Malezya gibi gelişmekte olan ülkeler düzeyine çıkmıştır²⁹.

Tablo 1'de, 1987-89 geçiş öncesi dönem ile 2000-2003'e kadar geçiş sonrası dönemde gelir eşitsizliğindeki değişim verilmiştir³⁰. Verilerden açıkça görüleceği üzere geçiş, bütün bölge ülkelerinde gelir eşitsizliğini arttırmıştır. Ancak bölge ülkeleri arasında geçişin gelir eşitsizliği üzerine etkisi önemli derecede farklılık göstermiştir. Özellikle eski Sovyet cumhuriyetlerinde gelir eşitsizliği orta-doğu Avrupa ve Baltık ülkelerine göre önemli ölçüde artmıştır. BDT ülkelerinde ortalama Gini katsayısı yüzde yaklaşık yarım dilimin üzerinde artış göstermiştir. Oysa bu artış, Baltık devletleri dahil olmak üzere orta-doğu Avrupa'da çeyrek

²⁹ Commander Simon, Tolstopiatenko Andrei, Yemtsov Ruslan, "Channels of redistribution: Inequality and poverty in the Russian transition", The Economics of Transition, Volume 7, Issue 2, July 1999, s.411-447.

³⁰ 2000-03 verileri için UNDP Human Development Report 2005, s.270-272; 1987-89, 1997-99 dönemi verileri için: UNICEF, A Decade of Transition, Regional Monitoring Report, No.8, 2001, s.26; 1993 yılı verileri için: UNDP, Transition 1999:Human Development Report for Europe and the CIS, s.20.

dilimin altında kalmıştır. 1990'li yılların sonunda, doğu Avrupa'da ortalama Gini katsayısı hemen hemen OECD ülkeleri değerinde; Baltık devletlerinde bir dereceye kadar üzerinde; orta Avrupa'da ise hala altındadır. Aksine, BDT ülkelerinin büyük çoğunluğunda ortalama Gini katsayısı OECD ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Geçiş Dönemi Öncesi ve Sonrasında Gelir Eşitsizliğinde Değişim:1987-88, 1993, 1997-99, 2000-03

Ülkeler	Gini Katsayısı			
	1987-89	1993	1997-99	2000-03
Bulgaristan	0.23	0.38	0.33	0.32
Çek Cum.	0.20	0.27	0.26	
Slovakya	0.19	0.20	0.25	
Macaristan	0.23	0.27	0.25	0.27
Polonya	0.28	0.30	0.33	0.34
Romanya	0.24	0.26	0.30	
Slovenya	0.21	0.28	0.28	
Moldova	0.25			0.37
Estonya	0.28	0.40	0.36	0.37
Letonya	0.26	0.27	0.33	
Litvanya	0.26	0.34	0.34	0.32
Gürcistan	0.28			0.37
Ermenistan	0.25		0.38	
Belarus	0.23	0.22		0.30
Kazakistan	0.30	0.33		0.32
Tacikistan	0.28		0.47	0.33
Kırgızistan	0.27	0.50	0.40	0.35
Rusya Fed.	0.27	0.50	0.47	0.31
Ukrayna	0.23	0.26	0.32	
Özbekistan	0.29	0.34		
Orta-doğu Avrupa	0.25			0.30
BDT	0.26			0.43
Tüm Geçiş Ülkeleri	0.26			0.36
OECD				0.31

Geçiş dönemde gelir eşitsizliğindeki artışın nedenleri şu şekilde sıralanabilir³¹:

- Emek piyasalarında gelirlerdeki düşüşler genellikle verimlilik düşüşlerinden kaynaklanmıştır. Düşük verimlilik ücret ve gelir artışlarına izin vermemiştir.
- Gelir farklılıklarındaki keskin yükselmeler, basit olarak, beceri ve eğitim düzeyi yüksek nitelikli işçilerin monopolist güçlerini kullanma yeteneğine bağlıdır.

³¹ UNICEF, s.29.

- Formel emek piyasalarının küçülmesi ve kayıt dışı kendi kendine istihdam biçiminin oldukça yaygınlaşması kayıt dışı sektörün yaygın olduğu ülkelerde gelir eşitsizliğini arttırmıştır. Toplam gelirler içinde ücretlerin payı oldukça düşmüştür. İstihdam sözleşmelerindeki koşulların yerine getirilmesindeki başarısızlık ücretleri ödemede aksaklıklara ya da oldukça geç ödemelere yol açmıştır. Kayıt dışı gelirlerin giderek önem kazanmasıyla birlikte kayıt dışı gelirin dağılımı kayıtlı emek piyasasındaki ücretlere göre adaletsiz gerçekleşmiştir.

- Devletin işlevindeki azalmayla birlikte devletin geliri yeniden dağıtma (ikincil gelir dağılımı) gücü azalmıştır. Kamu harcamalarındaki büyük kesintiler devletin yeterli vergi toplamadaki beceriksizliği ya da isteksizliğine bağlıdır. Bu durum devletin düşük gelirli hanehalkına yardım gücünü ortadan kaldırmış ve devletin gelirleri yoksullara yeniden dağıtımındaki başarısızlığı beraberinde getirmiştir.

- Yeniden yapılanma ya da özelleştirmedeki başarısızlık, işletmeleri ve büyük miktarlardaki özel refahı kontrolüne almaya çalışan monopolist bir “oligarşik” kapitalist sınıfın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Reformların yetersizliği ve yetersiz piyasa düzenlemeleri zenginlerin lehine gayri ahlaki uygulamaları teşvik etmiştir.

- Makroekonomik yapıyı istikrara kavuşturmada ve enflasyonu kontrol altına almadaki başarısızlık gelir eşitsizliğini yükseltmiştir. Yüksek oranlı enflasyon, herhangi bir nominal ücret kesintisi olmadan, görece ücretlerde büyük bir değişime ve asgari ücretle nakdi sosyal yardımların önemli derecede değer kaybetmesine yol açmıştır.

Bağımsızlığı izleyen yıllarda bölge ülkelerinde gelir dağılımındaki bozukluk devam etmiştir. Gelir eşitsizliğindeki artış geçiş sürecinde gelirin kompozisyonundaki değişim ile ilgilidir³². İşçilerin devlet kesiminden ücretlerin yüksek olduğu özel kesime geçmesi ya da işsiz kalmalarına yol açan ekonomik yapıdaki değişim gelir eşitsizliğini arttırmıştır. Piyasa sistemi risk alma, eğitim, bireysel beceri ve çabayı ödüllendirmeye izin verdiğinden kazançlar daha geniş bir yelpazeye dağılmıştır. Reform süreci, rant kollama gibi fırsatçı davranışlar konusunda yeni gelişmelere açık olduğundan bu tür davranışlar gelir eşitsizliğini arttırıcı etkide bulunacaklardır³³. En etkin bir özelleştirme bile

³² Micklewright John, “Education, inequality and transition”, The Economics of Transition, Volume 7, Issue 2, July 1999, s.343-376.

³³ Aghion Philippe, Commander Simon, “On the dynamics of inequality in the transition”, The Economics of Transition, Volume 7, Issue 2, July 1999, s.275-298.

gelir eşitsizliğini ve dolayısıyla yoksulluğu arttırabilir. Geçiş süreci ile birlikte özelleştirme benzeri uygulamalar ve girişimciliğin teşvik edilmesiyle özel kaynaklardan elde edilen gelirlerdeki büyüme gelir eşitsizliğinin artmasına yol açmıştır³⁴.

5.SONUÇ

Öncelikle belirtmek gerekir ki, geçiş öncesi dönemde özellikle 1980'li yılların başından itibaren Sovyet ekonomisinin içine düştüğü ekonomik depresyon ve çöküş olarak özetlenen “*başlangıç koşulları*” geçiş süreci üzerinde oldukça etkin bir faktör olarak gösterilmiştir. Geçiş döneminde, çıktı düzeylerinde, reel ücretler ve sosyal harcamalardaki önemli düşüşler bir takım sonuçları da beraberinde getirmiştir. Gelir düzeyinin azalması bölgede yoksulluğu etkileyen en etkin faktör olarak görülmektedir. Reel ücretlerde yaşanan önemli düşüşler bunun açık bir göstergesidir. ABD’de 1930’lardaki Büyük Depresyon’un en düşük noktasında bile çıktı düzeyleri depresyon öncesi düzeyin dörtte üçünden daha aşağıya düşmemiştir. Oysa, bir çok BDT ülkesinde çıktı düzeyleri yarıdan daha fazla düşmüştür.

Üretim düşüşleri yoksulluk ve gelir eşitsizliğinde artışa neden olmuştur. Geçiş döneminin kısa süreli şokunu üzerinden atan orta-doğu Avrupa ülkeleri çıktı düzeylerinde 1995-96 yıllarından itibaren attırarak 1990’lı yılların sonunda geçiş dönemi kayıplarını telafi edici düzeylere çıkarmışlardır. 1990’lı yılların sonundan itibaren ise güneydoğu Avrupa ülkeleri ve orta gelir düzeyli BDT ülkeleri çıktı düzeylerini geçiş dönemi kayıplarını telafi edecek şekilde arttırmıştır. Çıktı düzeylerindeki artışların istihdam ve gelirlere yansımaları bu ülkelerde yoksulluğun belirgin bir şekilde gerilemesine yol açmıştır.

Gelecek döneme yönelik yoksulluk ve gelir eşitsizliğinde gelişmeler çeşitli faktörlere bağlı olacaktır. Yoksulluk ve gelir eşitsizliğinde artışa yol açabilecek bir mekanizma işçilerin verimliliğinin düşük olduğu devlet sektöründen verimliliğinin yüksek olduğu özel sektöre geçişidir. Ne var ki, özel sektöre geçen işçilerin oranındaki artış başlangıçta gelir eşitsizliğini yükseltecek daha sonra ise verimlilik farklılıkları azalacağından eşitsizlik azalacaktır. Bugünkü bölge ülkelerinde bu süreç belirli bir düzeyde kalmıştır. Bu ülkelerde özel sektörde ücretler biraz daha yüksektir. Ancak

³⁴ Ferreira H. G. Francisco, Ferreira H. G. Francisco, “Economic transition and the distributions of income and wealth”, The Economics of Transition, Volume 7, Issue 2, July 1999, s.377-410.

işçilerin çoğunluğu hala önemli ölçüde kar elde edemeyen ve düşük ücretli kamu kesiminde ya da özelleştirilmiş işletmelerde istihdam edilmektedir. Dolayısıyla, bu ülkelerde yoksulluk ve gelir eşitsizliğinde azalma özel sektörün yaratılmasına yönelik yapısal reformlarda ilerlemeye bağlı olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aghion Philippe, Commander Simon, “*On the dynamics of inequality in the transition*”, **The Economics of Transition**, Volume 7, Issue 2, July 1999.

Atkinson, Anthony B., John Micklewright, **Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income**, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1992.

Commander Simon, Tolstopiatenko Andrei, Yemtsov Ruslan, “*Channels of redistribution: Inequality and poverty in the Russian transition*”, **The Economics of Transition**, Volume 7, Issue 2, July 1999.

Ferreira H. G. Francisco, Ferreira H. G. Francisco, “*Economic transition and the distributions of income and wealth*”, **The Economics of Transition**, Volume 7, Issue 2, July 1999.

Falkingham Jane, “*Poverty in Central Asia*”, **Central Asia 2010: Prospects for Human Development** içinde, Regional Bureau for Europe and the CIS, UNDP, 1999.

Galeotti Mark, **Gorbachev and His Revolution**, New York, 1997.

Micklewright John, “*Education, inequality and transition*”, **The Economics of Transition**, Volume 7, Issue 2, July 1999.

Milanović Branko, **Income, Inequality, and Poverty during Transition from Planned to Market Economy**, World Bank, Washington D.C. 1998.

Peck J. Merton, “*Introduction: What Is To Be Done?*”, **Proposals for the Soviet Transition to the Market**, Ed.: Peck J. Merton, Richardson J. Thomas, Yale University Press, New Haven and London, 1991.

Simai Mihaly, **Poverty and Inequality in Eastern Europe and the CIS Transition Economies**, DESA Working Paper No.17, February 2006.
UNDP, **Poverty in Transition**, 1999.

UNDP, Human Development Report 2005.

UNDP, Transition 1999:Human Development Report for Europe and the CIS.

UNICE, Poverty in Eastern Europe and the CIS: Economic Survey of Europe 2004.

UNICEF, A Decade of Transition, Regional Monitoring Report, No.8, 2001.

Yoon S., Shimizu M., Gedik G., Falkingham J., Pomfret R., *“Initial Conditions at the Start of Transition”*, **Central Asia 2010: Prospects for Human Development içinde**, Regional Bureau for Europe and the CIS, UNDP, 1999.

World Development Report 2000/1, World Bank: **Making Transition Work for Everyone**, Washington, D.C: 2000.

World Development Report 1987, Oxford University Press, 1987.

World Bank; **Growth, Poverty and Inequality: Eastern Europe and the Former Soviet Union**, 2005.